

ԻՐԱՎԱՌԻՆՔԸ ԵՎ ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԱՐՄԵՆ ՇՈՒՔՈՒՐՅԱՆ

Ազատությունը սովորաբար ներառվում է իրավունքի հիմնադիր արժեքների համակարգ՝ հաճախ առաջնակարգ տեղ գրավելով այդ համակարգում: Սակայն բուն «ազատություն» հասկացության մեկնաբանության մեջ միշտ չէ, որ առկա է անհրաժեշտ որոշակիությունը: Ինչպես գրում էր Շ.Լ. Մոնտեսքիոն. «...չկա այնպիսի բառ, որը կստանար այնքան տարատեսակ արժեքներ ու այդքան տարբեր տպավորություններ գործեր ուղեղների վրա, որքան «ազատություն» բառը: Ոմանք ազատություն են անվանում կարողությունը գահընկեց անել նրան, ում իրենք օժտեցին բռնապետական իշխանությամբ, ուրիշները՝ ընտրել նրան, ում իրենք պետք է ենթարկվեն, երրորդները՝ զենք կրելու և բռնություն կատարելու իրավունքը, չորրորդներն այն տեսնում են սեփական ազգության մարդու կառավարման տակ գտնվելու կամ սեփական օրենքներին ենթարկվելու առավելության մեջ...»¹:

Ազատության դասական հայեցակարգերից մեկը պատկանում է Ի. Կանտին: Ազատությունը, իր բարքերի մետաֆիզիկային համապատասխան, կապվում է «կամայականություն» հասկացության հետ. «Ցանկության կարողությունը, հասկացություններին համաձայն, քանի որ այն գործողությունը սահմանող հիմքը գտնվում է դրանում, այլ ոչ թե օբյեկտում, կոչվում է սեփական հայեցողությամբ գործելու կամ չգործելու կարողություն: Քանի որ այդ կարողությունը կապված է օբյեկտ ստեղծելու համար արարքներ կատարելու կարողության գիտակցության հետ, այն կոչվում է կամայականություն... Կամայականության ազատությունը դրա սահմանման անկախությունն է զգայական դրդումներից. կամայականության ազատությունը բացասական հասկացություն է: Իսկ դրա դրական հասկացությունը զուտ բանականության՝ ինքն իր համար գործնական լինելու կարողությունն է»²: Կանտի ազատություն հասկացության սահմանումն ավելի կարճ է՝ «անկախություն ուրիշի ստիպող կամայականությունից»³:

Այսպիսով, Կանտի փիլիսոփայության մեջ ազատություն հասկացու-

¹ **Монтескье Ш.Л.** О духе законов // Избранные произведения. М., Наука. 1955, с. 288.

² **Кант И.** Метафизика нравов // Сочинения. Т. 4, часть 2, М., Норма, 1965, с. 119-120.

³ Նույն տեղում, էջ 147:

թյունը մեկնաբանվում է որպես բանական որոշումների ընդունման ու իրականացման կարողություն /դրական կողմ/ անկախ սեփական զգացումներից և այլ մարդկանց կողմից հարկադրանքից /բացասական կողմ/:

Մարքսիստական ավանդույթում ընդհանուր տեղ է դարձել ազատության՝ իբրև ճանաչված անհրաժեշտության /կամ «անհրաժեշտության ճանաչման»/ սահմանումը: Կարելի է ենթադրել, որ ցանկացած արժեք արդիականանում է դրա բացակայության կամ պակասի պայմաններում, երբ հանկարծ պարզվում է, որ կարևոր մի բան է պակասում:

Անբավարարվածությունը, սեփական շահերի ոչ լիարժեք իրացման և սեփական ճանապարհին խոչընդոտների գիտակցությունը զգացվում են իբրև անազատության վիճակ: Համապատասխանաբար, ազատությունը թվում է իբրև դրա հակառակը, այսինքն՝ իբրև սահմանափակումների բացակայություն /«ազատություն ինչ-որ բանից»/ կամ իբրև սեփական նպատակներին հասնելու համար անհրաժեշտ միջոցների առկայություն /«ազատություն ինչ-որ բանի համար»/:

Ազատություն կոչվող հնարավորությունը կրում է ոչ թե բացարձակ, այլ հարաբերական բնույթ, քանի որ դրա օբյեկտը կենսական ընտրությունն է, որն ի սկզբանե սահմանափակված է ինչպես առկա այլընտրանքներով, այնպես էլ բազմապիսի արտաքին ու ներքին պայմաններում, որոնք ուղեկցում են դրա կատարումը⁴: Ըստ էության, հենց ազատության շրջանակների խախտումն է հիմքը դրա «զրկման» համար /հիարկե, ոչ լիարժեք, այլ մասնակի/: Քանի որ ազատության օբյեկտը դրա իրավական արժեքի մեջ է, ըստ էության, միայն մարդու արտաքին ակտիվությունը, ապա այն կարելի է սահմանել իբրև ազատ տեղաշարժման հնարավորություն: Վերջապես, իրավաբանական ազատությունը տարբերվում է ազատության այլ տեսակներից իր ներկայացման ձևով, այն երաշխավորված է սուբյեկտին թույլատրելի վարքագծի սահմանների հրապարակային, պաշտոնական սահմանման միջոցով⁵:

Այսպիսով, ազատությունն իրավական տեսակետից կարելի է դիտարկել իբրև պաշտոնապես սուբյեկտիվ ներկայացված շարժման հարաբերական հնարավորություն կամ իբրև անխոչընդոտ կենսակերպի դաշտ:

Ազատությունը գոյաբանական իմաստով անհատին կամ կոլեկտիվին

⁴ Տե՛ս **Роберт Алекс.** Понятие у действительность права (ответ юридическому позитивизму). М., Норма, 2005, с. 109-110.

⁵ Տե՛ս **Малахов В.П.** Общая теория права и государства. М., ЮНИТИ-ДАНА, 2013, с. 71-72.

փաստացի հասանելի սոցիալական հնարավորությունների ծավալն է մշակույթի որոշակի մոդելի սահմաններում:

Իրավական վարքագծի ոլորտում առավելապես տարածված է այսպես կոչված թելեոլոգիական դետերմինացիան, որը ոչ միայն չի մերժում կամքի ազատությունը, այլև անմիջականորեն հիմնվում է դրա վրա: Թելեոլոգիական դետերմինացիա նշանակում է, որ սուբյեկտիվ գործունեությունը պայմանավորվում է ոչ միայն արտաքին հանգամանքների համընկնմամբ, այլև որոշակի նպատակով, որը նա իր առջև է դնում՝ հաշվի առնելով այս պայմանները. «նա որոշակի էֆեկտ է դնում իբրև «նպատակ», այսինքն՝ դրա հետ է միավորում որոշակի արժեք»⁶: Ընդ որում իրավական սահմանումներն այն գործոններից են, որոնց ազդեցությամբ մարդիկ ձևավորում են իրավական արժեքների /բարիքների/ իրենց համակարգը և ընտրում այդ բարիքներին հասնելու եղանակը:

Ազատությունն արքիոլոգիական իմաստով վարքագծի այն հնարավորությունն է, որը ցանկալի է սուբյեկտի համար և իր բանական նպատակադրման կամ հուզական ձգողականության առարկա է:

Իրավունքի ոլորտում ազատության արժեքը կարելի է ցուցադրել երկու ձևով: Մի կողմից, ազատությունն օբյեկտիվորեն անհրաժեշտ է մարդուն իբրև իր գոյատևման պայման: Ի.Պ. Պավլովն անգամ փորձեց հիմնավորել հատուկ «ազատության ռեֆլեքսի» գոյությունը, որն արտահայտվում է նրանում, որ կենդանի էակը չի դիմանում սեփական շարժման սահմանափակումներին և ձգտում է ազատվել դրանցից. «Ազատության ռեֆլեքսը կենդանիների ընդհանուր հատկությունն է, ընդհանուր արձագանքը, ի ծնե կարևորագույն ռեֆլեքսներից մեկը: Եթե այն չլիներ, ցանկացած փոքրագույն խոչընդոտ, որը կենդանին կհանդիպեր իր ճանապարհին, ամբողջովին կդադարեցներ իր կյանքի ընթացքը»⁷: Այլ կերպ ասած, շարժման ցանկացած խոչընդոտ պոտենցիալ վտանգ է ներկայացնում կյանքի համար անգամ ֆիզիոլոգիական իմաստով: Դիցուք ազատության պահանջն ի սկզբանե առաջանում է իբրև գործիքային, առաջացած այլ՝ ավելի խորը բնազդներով. սակայն, լինելով ինքնապաշտպանության լիովին անփոխարինելի միջոց, ժամանակի հետ այն դառնում է ինքնուրույն մշակութային արժեք:

Մյուս կողմից, ազատությունը բազմակողմանի ձևական-իրավաբանա-

⁶ Риккерт Г. Философия жизни. М., 2000, с. 150.

⁷ Павлов И. П. Рефлекс свободы. М., СПб, 2001, с. 78.

կան ճանաչում է ստանում իբրև արժեք /բարիք/: ՀՀ սահմանադրությունն ուղղակիորեն հայտարարում է ազատությունը /ավելի ճիշտ՝ «ազատությունները» բազմակի /բարձրագույն արժեք /հոդ. 3/: Հետագայում ազատությունն ինքն է նկարագրվում իբրև անձնական սահմանադրական իրավունքներից մեկի օբյեկտ /«ազատության ու անձնական անձեռնմխելիության իրավունք»/ և վերջապես որոշակիացվում է բազմաթիվ հատուկ «ազատությունների» տեսքով /խոսքի ազատություն, մտքի ազատություն, խղճի, տեղաշարժի ազատություն և այլն/:

Սակայն, հարկավոր է ուշադրություն դարձնել նրան, որ ազատությունը, լինելով համապարփակ իրավական արժեք, գրեթե ոչ մի դեր չի խաղում ծառայությունների ոլորտում⁸: Ի տարբերություն պատժի՝ խրախուսման համար անգամ չի պահանջվում, որպեսզի պարզևատրվող անձի գործողությունները կրեն կամայական բնույթ, հարկադրանքի տակ կատարված արարքը հիմք չի ծառայում՝ խրախուսանքը բացառելու համար: Խրախուսման միջոցների նկատմամբ կիրառելիս ազատությունը հանդես է գալիս իբրև իրավական արժեք միայն քրեական պատիժ կրելուն առնչվող հարաբերությունների նեղ ոլորտի համար: Հենց ազատությունն է արժեքային հիմք այնպիսի խրախուսիչ միջոցների համար, ինչպիսիք են պատիժ կրելուց պայմանականորեն վաղաժամկետ ազատումը և այլն:

Ազատության արժեքը մարդու ինքնիրացման պարտադիր պայմանն է՝ թույլ տալով իր սեփական հայեցողությամբ սահմանել սեփական գործունեության նպատակներն ու միջոցները: Ազատությունը դիտարկվում է իբրև ճշմարիտ բարիք, քանի որ հենց ազատության առկայությունից կամ բացակայությունից է կախված այն, թե արդյոք մարդը կկարողանա՞ ինքնուրույն գտնել սեփական նյութական ու հոգևոր պահանջների բավարարման ճանապարհները: Որքան շատ ազատ ընտրության հնարավորություններ ունեն իրավական կյանքի սուբյեկտները, այնքան ավելի ինտենսիվորեն է ընթանում ինքնակազմակերպումը և ընդհակառակը: Ազատությունն ու ինքնաիրացումը, եթե ոչ համարժեք, ապա համենայն դեպս լիովին համադրելի հասկացություններ են: Ազատության բացակայությունը կամ դրա ծայրաստիճան նեղությունը կարող են հանգեցնել լուրջ սոցիալական լարվածության, որն առաջացել է չիրացված շահերի կուտակմամբ, ինչը վերջին հաշվով սպառնում է քաղաքացիական

⁸ См. **Малинов И. П.** Философия права и юридическая герменевтика. М., Норма, 2014, с. 18-19.

խաղաղությանը, համաձայնությանն ու համերաշխությանը: Եթե իրավաբանական փորձն առանձին անհատների կամ ամբողջ սոցիալական խմբերի համար կրում է տրավմատիկ բնույթ, այսինքն՝ տառապանք է պատճառում իրենց, ապա այն կարող է դառնալ իրենց կողմից իրավակարգի նկատմամբ հավատարմության կորստին:

Եթե իրավական համակարգում ցածր է թույլատրելի ազատության մակարդակը /օրինակ՝ բռնապետական ու տոտալիտար պետություններում/, ապա դրանով ոչ մի կերպ չի ապահովվում դրա զարգացման կայունությունը: Դինամիկ համակարգը չի կարող կանգնել հավասարակշռված վիճակում, ուստի ինքնակազմակերպման /զարգացման/ համար հնարավորությունների բացակայության ժամանակ այլընտրանք է միայն էնտրոպիան /դեգրադացումը/:

Այսպիսով, ազատությունը փոխանակման կատեգորիաներում կարող է դիտարկվել իբրև փոխանակման հարաբերությունների անսահմանափակ շրջանառություն, որը կարգավորված է իշխանության կողմից, ազատությունն առանց իշխանական կարգավորման պատկերացնել չի կարելի, այն անհնարին է իբրև սոցիալական փաստ⁹:

Իրավաբանական ազատությունը գոյություն ունի նրա համար, որպեսզի օգտագործվի, իսկ ազատ վարքագծի բուն ակտն ուղղված է որոշակի սոցիալական բարիքների նվաճմանը: Ազատությունն անսահմանափակ չէ, այլ սահմանափակված է հասարակայնորեն թույլատրելի նպատակներով, այլ կերպ ասած, դրա որոշակի ծավալը սահմանվում է այլ սոցիալ-իրավական արժեքներով:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Պետության և իրավունքի ծագումից ի վեր «իրավունք» և «ազատություն» գաղափարները մշտնջենական, անխզելի կապի մեջ են: Հայտնի է, որ ժողովրդավարական, իրավական պետություններում գործում է «չկան իրավունքներ առանց ազատությունների և ազատություններ առանց իրավունքների» հայեցակարգը: Տվյալ գիտական հոդվածում հեղինակը համակողմանի քննարկում է իրավունքի և ազատության փոխհարաբերության հիմնահարցերը: Ավելին, հեղինակը, դիտարկելով իրավունքը ազատության, արդարության և ձևական (իրավաբանական) հավասարության տեսանկյունից, մատ-

⁹ См'у Честнов И. Л. Постклассическая теория права. М., 2012, с. 296-297.

նանշում է, որ իրավունքն օրինականացված ազատություն է, ազատության չափ:

Քանալի բաներ – իրավունքներ, ազատություններ, արդարություն, պետություն, ազատության արժեք, բարիք, սոցիալական հնարավորություն:

ПРАВО И СВОБОДА

АРМЕН ШУКУРЯН

Понятия «право» и «свобода» находятся в вечной неразрывной связи с начала происхождения государства и права. Известно, что в демократическом, правовом государстве действует концепция: «нет прав без свобод и свобод без прав». В данной статье автор всесторонне рассматривает проблемы взаимодействия прав и свобод. Более того, автор, рассматривая право с точки зрения свободы, справедливости и формального (юридического) равенства, указывает на то, что право является легализацией, мерилom свободы.

Ключевые слова – права, свободы, справедливость, государство, ценность свободы, благо, социальная возможность.

RIGHT AND FREEDOM

ARMEN SHUKURYAN

Since the origins of government and law there is an eternal indissoluble bond between the concepts of "rights" and "freedom". It is known that in a democratic, legal state, the concept of "no rights without freedom and no freedom without rights." functions. The author in this scientific article thoroughly examines the correlation between rights and freedoms. Moreover, the author, considering the rights in terms of formal (legal) equality, freedom and justice specifies that rights represent legalized freedoms, its measure of freedom.

Key words – rights, freedoms, justice, a nation, the value of freedom, products, social opportunity.